

Social Work & Education

©SW&E, 2021

УДК 376.1:316.772.4

DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.5

Галина Лещук,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
та менеджменту соціокультурної
діяльності,
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна;
h.v.leshchuk@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0017-9464>

Статус статті:

Отримано: серпень 10, 2021

1-ше рецензування: вересень 11, 2021

Прийнято: вересень 30, 2021

Лещук, Г. (2021). Інклюзивна комунікація як інструмент формування інклюзивної культури: термінологічний аналіз. *Social Work and Education*, Vol. 8, No. 3. pp. 364-372.
DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.5.

ІНКЛЮЗИВНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті зацентрована увага на необхідності розширення та уточнення інклюзивного глосарію. Схарактеризовані поняття «інклюзія», «інклюзивна комунікація», «інклюзивна культура». Обґрунтована кореляція між інклюзивною комунікацією та інклюзивною культурою. Окреслені основні підходи до тлумачення інклюзивної комунікації. Проаналізовані цілі та завдання інклюзивної комунікації, її особливості. Виокремлені базові принципи інклюзивної комунікації (рівноцінна важливість інформаційної та фізичної доступності послуг для людей з потребою підтримки комунікації; різноманітність видів підтримки комунікації, що вимагає диференційованого та індивідуального підходу; двосторонній характер процесу комунікації; гнучкість інклюзивної комунікації; ефективність інклюзивної комунікації на основі охоплення якнайбільшої кількості людей з різними потребами підтримки комунікації; залежність результату від поступових, а не радикальних змін).

Ключові слова: інклюзія; комунікація; інклюзивна комунікація; підтримка комунікації; інклюзивна культура.

Вступ

Усвідомлена українським суспільством потреба в імplementації ідей інклюзії як актуальної вимоги часу вже дає певні результати: зростає рівень обізнаності суспільства щодо даного питання, збільшується охоплення дітей з особливими освітніми потребами інклюзивним навчанням, український соціум стає все більш толерантним та уважним до тематики інвалідності, потреб та труднощів людей з інвалідністю, особливостей їхньої соціалізації тощо. Інклюзію цілком можна вважати суспільною ідеологією, яка визначає гуманістичний потенціал соціуму та ціннісні стратегії його розвитку. Важливим завданням при цьому стає формування у громадян відповідної культури – інклюзивної, окреслення шляхів її підвищення, підбір відповідного інструментарію, в якому провідне місце займає інклюзивна комунікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукової літератури з теми дослідження засвідчує, що зростання інтересу вчених та практиків до проблематики інклюзії в останні роки є незаперечним. Вивченням окремих аспектів інклюзії в ракурсі соціологічного та філософського аналізу займалися П. Бергер, Т. Лукман (соціальний конструкціонізм), Г. Гарфінкель (етнометодологія), Р. Мертон (теорія соціальної адаптації). У працях Е. Гіденса, Т. Парсонса, Е. Дюркгейма знаходимо наукове осмислення соціальної інклюзії в кореляції із поняттями «соціальна ексклюзія» та «соціальна інтеграція». Ціннісні й інституційно-нормативні особливості інклюзії та сегрегації досліджують О. Злобіна, А. Ручка, Л. Скокова, В. Танчер. Концептуальні засади інклюзивного освітнього середовища обґрунтував О. Наумов. Л. Хижняк у своїх працях актуалізує думку, що застосування цілісного інклюзивного підходу у процесі навчання дозволяє підготувати осіб з інвалідністю до самостійного життя у соціумі, аналізує труднощі, особливості, а також переваги впровадження інклюзії у систему загальної освіти. Аналіз інклюзивної культури освітньої організації представлений у наукових працях С. Альохіної, Т. Качалової, М. Колокольцева, Є. Попової, А. Сиротюк, котрі зазначають відсутність єдиного підходу до визначення поняття «інклюзивна культура», яке можна розглядати у широкому та вузькому значеннях. У дослідженнях інклюзивної культури особливе місце посідають праці М. Вогана, Т. Бута і М. Ейнскоу, які виокремлюють три взаємопов'язані показники, що відображають найбільш важливі напрямки поліпшення ситуації в освітніх установах: створення інклюзивної культури, розвиток інклюзивної політики і впровадження інклюзивної практики.

Теоретичні засади комунікації та спілкування є предметом наукових розвідок М. Василика (комунікативна компетентність особистості), М. Кагана (міжкультурна комунікація), В. Малахова (комунікація крізь призму моральності), К. Черрі (комунікація як соціальне явище). Термінологічний аналіз комунікації у контексті міжгалузевих підходів знаходимо у працях Г. Андрєєвої, В. Кручек (психологічний аспект), О. Соколова (соціологічний аспект), М. Прищака (педагогічний аспект). У той же час вивчення інклюзивної культури

у кореляції з інклюзивною комунікацією ще не здійснювалось, що робить наше дослідження безумовно актуальним.

Метою статті є термінологічний аналіз інклюзивної комунікації у кореляції з інклюзивною культурою.

Завдання: сутнісна характеристика понять «інклюзія», «інклюзивна культура», «інклюзивна комунікація» в контексті утвердження цінностей інклюзивного суспільства; аналіз різних аспектів розуміння інклюзивної комунікації.

Методологія дослідження

Для досягнення поставленої мети та завдань застосовувалися методи аналізу джерельної бази, порівняння, узагальнення, синтезу для уточнення змісту понять «інклюзія», «інклюзивна культура» та «інклюзивна комунікація».

Основна частина

Попри практичні досягнення у сфері інклюзії та все зростаючий інтерес науковців до даної проблематики, слід зазначити, що все ще потребують доопрацювання окремі аспекти, зокрема, ті, що стосуються теоретичного визначення окремих дефініцій. Ми вільно оперуємо поняттями «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання» тощо, попри це, інклюзивний глосарій залишається відкритим для поповнення, оскільки окремі дефініції все ще залишаються недостатньо укоріненими у теорії та практиці інклюзивної освіти через відсутність усталеного підходу до їх розуміння у вітчизняних умовах, незважаючи на довготривалу практику їх використання у зарубіжних країнах-флагманах упровадження концепції інклюзивної освіти. Подібна ситуація склалася і з терміном «інклюзивна комунікація» (inclusive communication), який активно використовується у зарубіжній практиці, але не знайшов наразі в Україні однозначного тлумачення і не ввійшов у широке використання. Разом із тим, інклюзивна комунікація є невід'ємною складовою інклюзивної культури, рівень якої є свідченням цивілізованості суспільства.

Звертаючись до аналізу понять «інклюзивна комунікація» та «інклюзивна культура», вважаємо за необхідне насамперед відштовхуватись від дефініції «інклюзія».

Термін «інклюзія» (inclusion) був закріплений у 1994 році в Саламанкській декларації про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (The Salamanca statement and framework for action on special needs education world..., 1994). В широкому сенсі інклюзія – включення людини в соціум, створення безбар'єрного життєвого середовища. У нормативних документах ЮНЕСКО інклюзія розглядається як динамічний процес, що полягає в позитивному ставленні до різноманітності дітей у навчальному середовищі, сприйнятті індивідуальних особливостей розвитку дитини не як проблеми, а як можливостей для розвитку. Тому рух у напрямі інклюзії – це не тільки технічна або організаційна зміна, але і певна освітня філософія, метою якої є уникнення соціальної сегрегації дітей з особливими освітніми потребами, забезпечення їх участі в житті соціуму.

Передумовою для утвердження інклюзії як світоглядної концепції стала зміна суспільного ставлення до інвалідності. На зміну медичній моделі, що проіснувала до середини 1960-х рр. і передбачала ізоляцію, сегрегацію людей з інвалідністю, прийшла модель нормалізації, яка побутувала до середини 1980-х рр. і була спрямована на інтеграцію людей з обмеженими можливостями здоров'я в суспільне життя. На сучасному етапі суспільного розвитку модель нормалізації змінилася на соціальну модель, яка не акцентує увагу на самій інвалідності, а виходить з переконання, що бар'єри і труднощі в процесі соціалізації людини з інвалідністю може створювати саме суспільство, недосконалість системи освіти і середовища, в якому розвивається індивід.

Наразі немає однозначного трактування поняття «інклюзивна культура». Узагальнивши теоретичні напрацювання в даному напрямку, констатуємо, що інклюзивна культура – це:

– особлива філософія, згідно з якою цінності, знання про інклюзивну освіту і відповідальність приймаються і розділяються всіма учасниками інклюзивного процесу.

– частина загальної культури закладу освіти, установи, організації, спрямованої на забезпечення підтримки спільних цінностей інклюзії, високий рівень якої сприяє підвищенню ефективності процесу інклюзії в цілому;

– доброзичливий мікроклімат довіри, який сприяє розвитку взаємозалежних відносин учня, сім'ї та навчального закладу, які дозволяють уникнути ситуацій, котрі можуть завдати шкоди кожному учаснику процесу.

– особлива інклюзивна атмосфера, в якій впроваджуються модифікації, адаптовані до потреб певного закладу й органічно вплетені в його загальну структуру, яка надає можливість усім учасникам інклюзивного процесу отримувати різноманітну підтримку;

– фундаментальна основа для створення культури інклюзивного суспільства, в якому різноманіття людських потреб вітається, підтримується, акумулюється суспільством, забезпечуючи можливість досягнення високих результатів відповідно до цілей інклюзивної освіти, збереження, прийняття, співпраці і стимулювання безперервного вдосконалення конкретного колективу і суспільства в цілому (Колупаєва А.А., Таранченко О.М., 2016).

Інклюзія – соціальний феномен, і, зважаючи на це, неможливо розділяти інклюзивну культуру і культуру особистості в цілому. Суть інклюзивної культури, як і культури особистості, – дбайливе ставлення до потреб інших людей, насамперед, людей з інвалідністю. Інклюзивна культура – це такий рівень розвитку суспільства, який виявляється в толерантному, гуманному, безпечному ставленні людей один до одного, коли розділяються ідеї співпраці, стимулюється розвиток всіх учасників освітнього процесу, де цінність кожного є основою спільних досягнень, а також формуються спільні інклюзивні цінності. Інклюзивні цінності – найважливіші компоненти інклюзивної культури нарівні з нормами та ідеалами. Власне, саме засобами інклюзивної комунікації відбувається формування інклюзивної культури.

У Статті 2 Конвенції про права людей з інвалідністю (далі – Конвенція) знаходимо визначення комунікації як форми взаємодії, що охоплює використання

мов, текстів, абетки Брайля, тактильного спілкування, великого шрифту, доступних мультимедійних засобів, так само, як і друкованих матеріалів, аудіо засобів, звичайної мови, читців, а також підсилювальних і альтернативних методів, способів та форматів спілкування, зокрема доступних інформаційно-комунікаційних технологій; включає мовленнєві й жестові мови та інші форми невербальної комунікації.

Інклюзивна комунікація підтримується багатьма статтями Конвенції, але статті 9 та 21 є особливо важливими, оскільки вимагають для людей з інвалідністю доступу до інформації та спілкування у різних формах. Ці статті визначають право людей з інвалідністю дізнаватися, надавати інформацію та говорити те, що вони хочуть, так само, як і всі інші (Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006).

Інклюзивну комунікацію можемо розглядати з двох позицій.

При першому, більш широкому підході, поняття інклюзивної комунікації базується на потребі багатьох людей у підтримці комунікації (communication support), без якої вони можуть зіткнутися з суспільним відчуженням та дискримінацією. Приміром, понад мільйон осіб (1/5 населення) у Шотландії потребують певної форми комунікативної підтримки для успішного соціального включення (Creating an Inclusive Society..., 2021). На цьому рівні інклюзивна комунікація стає важливим суспільним завданням і дає можливість людям із потребою комунікативної підтримки отримувати повний доступ до послуг, інформації; бути зрозумілими іншим і, як наслідок, отримувати більш якісну і продуктивну взаємодію; отримувати позитивний досвід комунікації; сформувати мотивацію до позитивних змін. Інклюзивна комунікація виключає будь-які стереотипи, негативні очікування чи обмеження міжособистісної взаємодії та стосується всіх видів комунікації: письмової, телефонної, міжособистісної, мережевої.

Другий підхід більш вузький, але не менш важливий, оскільки розглядає інклюзивну комунікацію з позицій потреб людей з інвалідністю. В рамках цього підходу ми не ототожнюємо повністю інклюзивну комунікацію з альтернативною та допоміжною (аугментивною) комунікацією. Інклюзивна комунікація включає альтернативну і допоміжну. Основне правило альтернативної та допоміжної комунікації – людина повинна мати можливість сказати, що хоче, тим способом і з тією швидкістю, з якою може (Лещук Г., 2016). Альтернативна та допоміжна комунікація – це сфера зусиль, спрямованих на задоволення комунікативних та інших, пов'язаних із цим, потреб людей, які зазнають значних і складних порушень спілкування. Її мета – досягти максимально ефективної комунікації для особистості з метою максимізації її потенціалу та забезпечення максимально високої якості життя, побудувати обмін інформацією таким чином, щоб її зрозуміли всі (Казачінер О.С., Гордієнко І.В., Цись О.В., 2020). Інклюзивна комунікація більше акцентує увагу на етичному, а не інструментальному аспекті міжособистісної взаємодії. Інклюзивна комунікація – це насамперед ефективна комунікація, що є людиноцентрованою, яка базується на повазі, визнанні цінності кожної людини і дозволяє кожному зробити свій внесок у розвиток суспільства,

відчутти себе його частиною (Inclusive workspaces. Inclusive communication guide, 2021).

Інклюзивна комунікація розширює доступ населення до різних послуг (соціальних, освітніх, медичних тощо), допомагає членам громад вести автономний стиль життя, допомагає державним органам уникати дискримінації. Переваги інклюзивної комунікації є суттєвими і з соціальної, і з економічної точки зору, оскільки послуги, розроблені з урахуванням комунікативних потреб людей, які ними користуються, є більш економічно ефективними, доступними, зручними для користувачів, бо дозволяють уникати додаткових витрат через спотворену, неточну, неповну комунікацію. При інклюзивній комунікації забезпечується зворотній зв'язок, який дозволяє споживачам тих чи інших послуг впливати на їхню якість (Strategies for inclusive communication..., 2021).

Комунікація, яка не є інклюзивною, може викликати цілий ряд негативних проявів, викликаючи у людей відчуття дискримінованості, упередженого сприйняття, соціального виключення, аномальності, маргіальності, відчуженості, непотрібності, осуду, обмеження у правах і можливостях.

Можна виокремити базові *принципи* інклюзивної комунікації:

1 Доступність інформаційної підтримки та фізична доступність до послуг є однаково важливими.

2. Кожна спільнота чи група включає людей з різними потребами підтримки комунікації, що вимагає диференційованого та індивідуального підходу.

3. Комунікація – це двосторонній процес, який проявляється в розумінні інших та самовираженні.

4. Гнучкість у процесі комунікації – запорука успіху.

5. Ефективна інклюзія передбачає залучення людей з різними потребами підтримки комунікації.

6. Невеликими кроками – до великих змін. Радикальна зміна підходів до комунікації здебільшого неможлива, але невеликі поступові зміни безумовно приведуть до позитивного результату (Principles of Inclusive Communication..., 2011).

Ключовою ідеєю інклюзивної комунікації є однакова взаємодія з людиною незалежно від наявності в неї інвалідності, оскільки інвалідність – не визначальна характеристика людини, а лише одна із особливостей, які мають вплив на наш життєвий досвід та особистісні характеристики. Включаючи інклюзивну комунікацію у повсякденну практику, ми збільшуємо наші шанси на ефективну взаємодію з усіма людьми.

Висновки

Таким чином, теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дав змогу прийти до висновку, що інклюзивна комунікація задовольняє потреби людей різного віку, різного культурного та мовного середовища, а також людей з інвалідністю. У нас є можливість змінити уявлення суспільства про інклюзію саме засобами комунікації. Співпрацюючи з різними людьми, враховуючи їх потреби та реагуючи на них через різні засоби та канали комунікації, ми маємо

можливість переконатися, що жоден споживач не залишиться поза увагою, демонструючи таким чином високий рівень власної та суспільної інклюзивної культури.

Перспективи подальших досліджень

Зважаючи на відсутність системних наукових розвідок з даної проблематики, вважаємо за доцільне розвивати подальші дослідження в напрямі розробки комунікативного інструментарію, механізмів та засобів формування інклюзивної культури на особистісному, інституційному та суспільному рівнях; формування діагностичного інструментарію визначення потреби людини в підтримці комунікації; розробки змістового наповнення інклюзивної комунікації в залежності від ступеня і виду підтримки комунікації.

Література

Казачінер, О.С., Гордієнко, І.В., Цись, О.В. (2020). Стан проблеми використання альтернативної та допоміжної комунікації дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку в Україні. *Інноваційна педагогіка*. 22(1). 60–63.

Колупасва, А.А., Таранченко, О.М. (2016). *Інклюзивна освіта: від основ до практики*: Монографія. К.: ТОВ «АТОПОЛ». 152.

Лещук, Г.В. (2016). Соціальна робота з дітьми із розладами аутистичного спектру: комунікативний аспект. *Social work and education*. 3 (2). 26–33.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 6 December 2006. (Режим доступу, 2021). Доступ через: https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf.pdf.

Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. (Режим доступу, 2021). Доступ через: <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>

Inclusive workspaces. Inclusive communication guide. (Режим доступу, 2021). Доступ через: <https://qed.qld.gov.au/workingwithus/induction/workingforthedepartment/humanresources/Documents/inclusive-communication-guide.pdf>

Principles of Inclusive Communication: An information and self-assessment tool for public authorities. 14 Septembre 2011. <https://www.gov.scot/publications/principles-inclusive-communication-information-self-assessment-tool-public-authorities/pages/1/>

Strategies for inclusive communication: Pointers for Positive Interactions. (Режим доступу, 2021). Доступ через: <https://www.plu.edu/dss/wp-content/uploads/sites/159/2014/10/strategies-for->

The Salamanca statement and framework for action on special needs education world conference on special needs education: access and quality. Salamanca, Spain, 7-10 June 1994. 22.

INCLUSIVE COMMUNICATION AS A TOOL FOR THE FORMATION OF INCLUSIVE CULTURE: TERMINOLOGICAL ANALYSIS

Halyna Leshchuk, PhD in pedagogical sciences, Associate Professor, Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; h.v.leshchuk@gmail.com

Abstract. *The article focuses on the need to expand and clarify the inclusive glossary. The concepts of «inclusion», «inclusive communication», «inclusive culture» are characterized on the basis of the analysis of the basic normative documents (Convention on the Rights of Persons with Disabilities, The Salamanca statement and framework for action on special needs education). The correlation between inclusive communication and inclusive culture is substantiated. It is emphasized that it is by means of inclusive communication that an inclusive culture is formed. The main approaches to the interpretation of inclusive communication are outlined. The goals and objectives of inclusive communication, its features are analyzed. It is noted that inclusive communication is first of all effective communication, which is human-centered, based on respect, recognition of the value of each person and allows everyone to contribute to the development of society, to feel part of it; inclusive communication expands the population's access to various services (social, educational, medical, etc.), helps people in communities to lead an autonomous lifestyle, helps government agencies to avoid discrimination. The basic principles of inclusive communication are highlighted (equal importance of information and physical accessibility of various services for people in need of communication support; variety of types of communication support that requires a differentiated and individual approach; two-way communication process; flexible communication; the effectiveness of inclusive communication depends on reaching as many people as possible with different communication support needs; the best result is provided by gradual rather than radical changes). Emphasis is placed on the fact that non-inclusive communication can cause a number of negative manifestations, causing people to feel discriminated against, prejudiced, socially excluded, anomalous, marginalized, alienated, unnecessary, condemned, restricted in their rights and opportunities.*

Key words: *inclusion; communication; inclusive communication; communication support; inclusive culture.*

References

Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 6 December 2006. Retrieved from: https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf. [in English].

Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration (2021). Retrieved from: <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>. [in English].

Inclusive workspaces. Inclusive communication guide (2021). Retrieved from: <https://qed.qld.gov.au/workingwithus/induction/workingforthedepartment/humanresources/Documents/inclusive-communication-guide.pdf>. [in English].

Kazachiner, O.S., Hordiienko, I.V., Tsys, O.V. (2020). Problem of using alternative assistive communication with children who have speech disorders in Ukraine. *Innovative pedagogy*. 22(1). 60–63. [in Ukrainian].

Kolupaieva, A.A., Taranchenko, O.M. (2016). *Inclusive education: from basics to practice: Monograph*. Kyiv: «ATOPOL». 152. [in Ukrainian].

Leshchuk, H.V. (2016). Social work with children with autism spectrum disorders: communicative aspect. *Social work and education*. 3 (2). 26–33. [in Ukrainian].

Principles of Inclusive Communication: An information and self-assessment tool for public authorities. 14 Septembre 2011. Retrieved from: <https://www.gov.scot/publications/principles-inclusive-communication-information-self-assessment-tool-public-authorities/pages/1/>. [in English].

Strategies for inclusive communication: Pointers for Positive Interactions. (2021). Retrieved from: <https://www.plu.edu/dss/wp-content/uploads/sites/159/2014/10/strategies-for->. [in English].

The Salamanca statement and framework for action on special needs education world conference on special needs education: access and quality. Salamanca, Spain, 7-10 June 1994. 22. [in English].

Article history:

Received: August 10, 2021

1st Revision: September 11, 2021

Accepted: September 30, 2021